

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA PRAGMATIKA VA DISKURS TAHLILI

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti.

pedagogika fakulteti.

filologiya va tillarni o'qitish 1-kurs talabasi

Shavqiyeva Dilbar Istam qizi.

Annotatsiya Ushbu ilmiy maqolada zamonaviy tilshunoslik fanining muhim va istiqbolli yo'nalishlari hisoblangan pragmatika va diskurs tahlilining nazariy-metodologik asoslari keng yoritiladi. Tadqiqotda til birliklarining real nutq jarayonidagi qo'llanilishi, kommunikativ vaziyat, so'zlovchi va tinglovchi omillari, ijtimoiy-madaniy kontekstning tilga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, pragmatika va diskurs tahlilining o'zaro bog'liqligi, ularning zamonaviy lingvistik tadqiqotlardagi o'rni hamda internet va raqamli kommunikatsiya sharoitida namoyon bo'lish xususiyatlari atroflicha ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, pragmatika, diskurs tahlili, nutq akti, kontekst, kommunikatsiya, ijtimoiy omillar.

Tilshunoslik fani inson tilini o'rganishga qaratilgan murakkab va ko'p qirrali fan sohasi bo'lib, u tilni nafaqat grammatik va leksik tizim sifatida, balki ijtimoiy, madaniy va psixologik hodisa sifatida ham tahlil qiladi. An'anaviy tilshunoslikda til asosan fonetika, morfologiya, sintaksis va leksikologiya doirasida o'rganilgan bo'lsa, zamonaviy tilshunoslikda tilning amaliy qo'llanishi, nutq jarayonidagi funksiyasi va kommunikativ xususiyatlari alohida tadqiqot obyektiga aylandi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tilshunoslikda antropotsentrik yondashuv kuchaydi. Ushbu yondashuvga ko'ra, til markazida inson va uning kommunikativ ehtiyojlari turadi. Natijada pragmatika, diskurs tahlili, kognitiv lingvistika, sotsiolingvistika kabi yo'nalishlar jadal rivojlandi. Ayniqsa, globallashtirish, ommaviy axborot vositalari va internet kommunikatsiyasining kengayishi tilni real muloqot jarayonida o'rganish zaruratini yanada kuchaytirdi.

Pragmatika mustaqil lingvistik yoʻnalish sifatida XX asrning 60–70-yillarida shakllandi. Uning nazariy asoslari falsafa, mantiq va semiotika bilan chambarchas bogʻliqdir. Pragmatika atamasi yunoncha pragma - “amal”, “harakat” maʼnolaridan kelib chiqqan boʻlib, til birliklarining amaliy qoʻllanishini anglatadi.

Pragmatikaning shakllanishida J. Ostinning nutq aktlari nazariyasi muhim oʻrin tutadi. Ostinga koʻra, nutq faqat axborot uzatish vositasi emas, balki muayyan harakatni amalga oshirish vositasidir. Masalan, “Men sizni ishga qabul qilaman” kabi gaplar orqali real ijtimoiy harakat sodir boʻladi. Keyinchalik J. Sēpl ushbu nazariyani rivojlantirib, nutq aktlarini lokutiv, illokutiv va perlokutiv turlarga ajratdi. Pragmatika rivojiga H. Graysning kooperatsiya prinsipi va implikatura nazariyasi ham katta hissa qoʻshdi. Grays muloqot jarayonida ishtirokchilar maʼlum qoidalarga amal qilishini taʼkidlab, ular buzilganda yashirin maʼnolar yuzaga kelishini koʻrsatdi.

Pragmatika til birliklarining kontekstga bogʻliq holda maʼno kasb etishini oʻrganadi. Bu yoʻnalishda gapning grammatik toʻgʻriligi emas, balki uning nutqdagi vazifasi va kommunikativ maqsadi muhim hisoblanadi.

Pragmatikaning asosiy tushunchalariga quyidagilar kiradi:

- Nutq akti – soʻzlash jarayonida bajariladigan harakat;
- Illokutiv maʼno – soʻzlovchining niyati;
- Perlokutiv taʼsir – tinglovchiga koʻrsatilgan taʼsir;
- Implikatura – yashirin, bevosita aytilmagan maʼno;
- Presuppozitsiya – oldindan mavjud deb qabul qilinadigan bilim.

Mazkur tushunchalar yordamida nutqning chuqur semantik qatlamlari ochib beriladi.

Diskurs tushunchasi tilshunoslikka XX asrda kirib kelgan boʻlib, u matndan kengroq tushunchani anglatadi. Diskurs - bu muayyan ijtimoiy, madaniy va kommunikativ vaziyatda yuzaga keladigan nutq jarayonidir. Diskurs tahlili esa ushbu jarayonni kompleks tarzda oʻrganishga qaratilgan. Diskurs tahlilining shakllanishida M. Fuko, T. van Deyk, N. Feyrklaf kabi olimlarning ishlari muhim ahamiyatga ega. Ular diskursni hokimiyat, mafkura va ijtimoiy munosabatlar bilan bogʻliq holda tahlil qilishni taklif etdilar. Zamonaviy tilshunoslikda diskurs tahlilining bir necha turlari

mavjud: siyosiy diskurs tahlili, medial diskurs tahlili, akademik diskurs tahlili, internet va raqamli diskurs tahlili, kundalik muloqot diskursi. Har bir diskurs turi o'ziga xos lingvistik va nolingvistik xususiyatlarga ega.

Raqamli texnologiyalar rivoji natijasida yangi kommunikativ makon -internet diskursi vujudga keldi. Ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, forumlar va messenjerlardagi muloqot pragmatika va diskurs tahlili uchun muhim tadqiqot obyektidir. Internet muloqotida emojilar, qisqartmalar, grafik belgilar pragmatik funksiyani bajarib, hissiy holat va munosabatni ifodalaydi. Diskurs tahlili esa bunday muloqotning ijtimoiy va madaniy jihatlarini ochib beradi.

Pragmatika mikro darajadagi nutq birliklarini, diskurs tahlili esa makro darajadagi kommunikativ jarayonlarni o'rganadi. Ularning integratsiyasi tilni har tomonlama tahlil qilish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, pragmatika va diskurs tahlili zamonaviy tilshunoslik fanining eng muhim va dolzarb yo'nalishlaridan hisoblanadi. Ushbu yo'nalishlar tilni jonli, ijtimoiy va madaniy hodisa sifatida o'rganishga xizmat qiladi. Raqamli kommunikatsiya sharoitida esa ularning ahamiyati yanada ortib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo'ldoshev, B. Matn lingvistikasi. — Toshkent: Fan, 2008.
2. Mahmudov, N. Nutq madaniyati va pragmatika masalalari. — Toshkent: O'qituvchi, 2012.
3. Safarov, Sh. Pragmatik lingvistika. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2013.
4. Rahmonov, A. Diskurs tahlili va zamonaviy tilshunoslik. — Toshkent: Akademnashr, 2018.
5. Iskandarova, Sh. Kommunikativ lingvistika asoslari. — Toshkent: Universitet, 2016.
6. Qo'ng'urov, R. O'zbek tilida nutq va muloqot muammolari. — Toshkent: Fan, 2010.